

UVODNO IZLAGANJE

UDK 801.3(4) : 801.3(497.5)

Pregledni članak

Primljen 29. XI. 1997.

Prihvaćen za tisak 9. III. 1998.

Rudolf Filipović

Zavod za lingvistička istraživanja HAZU

Ante Kovačića 5, HR-10000 Zagreb

HRVATSKA LEKSIKOGRAFIJA U OKVIRU EUROPSKE LEKSIKOGRAFIJE

Da bi se utvrdilo mjesto hrvatske leksikografije u okviru europske leksikografije, prikazat će se rezultati rada glavnih europskih leksikografa izneseni na godišnjim sastancima i znanstvenim skupovima ili objavljeni u časopisu Europskog društva za leksikografiju (European Association for Lexicography – EURALEX) *International Journal of Lexicography*. Zatim će se pokazati kako se rad hrvatskih leksikografa uklapa u tu djelatnost.

1. Uvod

1.1. Razvitak leksikografije u Hrvatskoj pokazuje velik interes hrvatskih leksikografa za izradu modernog rječnika hrvatskog jezika. Stoga su naši dosadašnji znanstveni skupovi i simpoziji imali zadatak da nas usmjere na izradu novog rječnika hrvatskog jezika (*Filologija* 1994). Nasuprot tomu dali smo ovomu skupu veoma širok naslov »Otvorena pitanja hrvatske leksikografije« da bismo privukli što veći broj leksikografa iz Hrvatske i inozemstva. Broj od 80 prijavljenih referata (63 iz Hrvatske i 17 iz inozemstva) pokazuje da postoji velik interes za otvorena pitanja hrvatske leksikografije, veći nego što smo očekivali.

Predloženi plan skupa obuhvatio je doista najšire područje leksikografskih istraživanja. To smo područje podijelili u tri skupine: 1) vrste rječnika, 2) leksikografska metodologija i 3) suvremena leksička norma. Program skupa i prijavljeni referati pokazuju da se danas u Hrvatskoj obrađuje velik broj lingvističkih i leksikografskih pitanja, a to pokazuje širok interes i veliku

aktivnost hrvatskih leksikografa i lingvista.

1.2. U ovom kratkom, vremenski ograničenom izlaganju neću moći obuhvatiti sve rezultate europske leksikografije koje sam predvidio kao osnovu za poređenje rezultata europske s rezultatima hrvatske leksikografije. Okvir europske leksikografije, koji će mi poslužiti za komparaciju s hrvatskom, sužit ću onoliko koliko mi vrijeme dopušta, a komparacija zahtijeva. Da to postignem, izabrao sam put koji mi vrlo dobro pokazuje djelatnost i interese europskih leksikografa. To su godišnji sastanci, skupovi i kongresi Europskog društva za leksikografiju (European Association for Lexicography – EURALEX) i članci objavljeni u glasilu toga društva *International Journal of Lexicography* (Oxford University Press). Na osnovi tog materijala izgradio sam okvir europske leksikografije, u koji ću nastojati smjestiti djelatnost hrvatske leksikografije.

1.3. Dakle, cilj je ovoga mog uvodnog izlaganja da pokušam smjestiti pitanja hrvatske leksikografije, koja su obrađivali naši leksikografi i lingvisti, u okvire europske leksikografije u periodu od posljednjih petnaestak godina i da tako pokažem u kojim su se područjima i na kojim problemima njihova istraživanja i postignuti rezultati povezivali ili dodirivali. Prije te analize htio bih ipak pokazati da se hrvatska leksikografija od svojih početaka razvijala paralelno s europskim leksikografijama i da im je svojim rezultatima stajala uz bok. Stoga najprije nekoliko riječi o razvoju hrvatske leksikografije.

2. Razvoj hrvatske leksikografije

2.1. Prije nešto više od deset godina, god. 1986., na znanstvenom skupu održanom na sveučilištu u Exeteru u Engleskoj u svom sam referatu pod naslovom »Počeci leksikografije u Hrvatskoj« (Filipović 1986) pokazao da hrvatska leksikografija ima vrlo bogatu tradiciju u višejezičnim rječnicima i da u periodu od 16. do 19. stoljeća zauzima vrlo istaknuto i reprezentativno mjesto u europskoj leksikografiji. To je potvrdio moj referat i u usporedbi s ostalim izlaganjima na tom znanstvenom skupu, koja su predstavljala početke i razvoj leksikografije u drugim europskim zemljama.

2.2. U prvoj polovici 19. stoljeća, po sudu nekih lingvističkih teoretičara, počinje moderna lingvistika i njezin se prvi period vremenski odvija od dvadesetih do sedamdesetih godina (1820–1875), a omeđuju ga pojave ključnih lingvističkih djela, koja označuju prekretnice u razvoju lingvistike. U tom je periodu započeo i rad na velikim povijesnim rječnicima: a) na Grimmovu njemačkom rječniku *Deutsches Wörterbuch* (1837), b) na rječniku engleskog jezika *The Oxford English Dictionary* (1858), i c) na velikom hrvatskom rječniku naše Akademije (1867). Rad na tom velikom rječniku hrvatskog jezika svrsta va hrvatsku leksikografiju u okvire europske leksikografije i na neki način održava kontinuitet s njezinom djelatnošću u 17. i 18. stoljeću.

3. Djelatnost Europskog društva za leksikografiju (EURALEX)

3.1. Kao što sam u *Uvodu* spomenuo, da bismo mogli usporediti djelatnost Europskoga društva za leksikografiju s aktivnosti hrvatskih leksikografa posljednjih petnaestak godina, analizirat ćemo njihovu djelatnost kako se ona pokazuje u dvama izvorima: a) u zbornicima u kojima se objavljuju njihovi referati održani na godišnjim skupovima ili simpozijima, b) u njihovu časopisu *International Journal of Lexicography*.

3.2. Analiza EURALEX-ovih zbornika radova sa skupova održanih svake godine najbolje pokazuje područja aktivnosti europskih leksikografa, ali i razvoj leksikografije i rezultate leksikografskih istraživanja. Već prvi zbornik *LEXeter '83 Proceedings* (Hartmann 1984) objavljen u Tübingenu 1984. u seriji *Lexicographica*, u kojem su objavljeni referati održani na prvom međunarodnom znanstvenom skupu u Exeteru 1983. g., pokazuje smjernice znanstvenog rada i interes europskih leksikografa. Na tom je skupu u okviru triju sekcija obrađen velik broj leksikografskih pitanja, a za nas su zanimljiva dva uvodna predavanja prve sekcije, na kojoj se obrađivala povijesna leksikografija i opća teorija leksikografije. U prvom predavanju profesor John Sinclair (Sinclair 1984) sa sveučilišta u Birminghamu pored ostalog pledira za uvođenje leksikografije u poslijediplomski studij, koji bi obuhvatio pet područja: 1) informatičku tehnologiju, koja se izvodi iz raznih teorija, npr. matematike, fizike i psihologije, 2) informatičku lingvistiku, 3) opću lingvistiku, 4) leksikografiju, 5) iskustvo u skupljanju jezičnog materijala. Njegov je zaključak da je činjenica što je dosad leksikografija bila odvojena od studija jezika škodila jednom i drugom. Takav poslijediplomski studij koristio bi, ističe prof. Sinclair, leksikografiji i leksikografima, ali i lingvistici i lingvistima. Da je to tako, potvrđuje činjenica što je profesor Sinclair na svom sveučilištu razvio centar koji vodi u modernoj izradi rječnika i sastavljanju najvećih korpusa engleskog jezika. Odbor za leksikografiju HAZU pokrenuo je prošle godine inicijativu za studij leksikografije u sklopu poslijediplomskoga studija lingvistike, pa će veza sa Sinclairovim planom odvijanja te nastave sigurno utjecati i na naše planove toga studija.

3.3. Prof. Herbert Wiegand sa sveučilišta u Heidelbergu u svom uvodnom izlaganju pod naslovom »Struktura i sadržaj opće teorije leksikografije« (Wiegand 1984) naglašava a) da leksikografija nije nikad bila znanost niti će ikada postati znanost, i da teorija leksikografije nije dio leksikografije, b) da leksikografija nije grana primijenjene lingvistike, c) da leksikografija nije grana leksikologije i da leksikografija nije ni u kom slučaju teoretski određena samo leksikologijom, d) da leksikografske aktivnosti rezultiraju u rječnicima jezika, glosarima i indeksima riječi. Prema Wiegandu opća teorija leksikografije sastoji se od četiri sastavnice: prva obrađuje cilj rječnika, odnos prema drugim teorijama i principe iz povijesti leksikografije; druga pokriva teoriju

organizacije; treća obuhvaća teoriju leksikografskog istraživanja jezika (skupljanje podataka, procesiranje podataka, pomoć kompjutora); četvrta pokriva teoriju leksikografskog opisa jezika (tipologiju rječnika i tekstualnu teoriju za leksikografske tekstove).

Postavke Wiegandove složene teorije primijenjene su u mnogim istraživanjima i objavljenim studijama i člancima članova EURALEX-a, pa i nekih naših leksikografa i lingvista, a pogotovo onih koji primjenjuju kompjutor u istraživanju i u sastavljanju rječnika.

Na tom sam skupu predstavljao hrvatsku leksikografiju svojim referatom »Can a dictionary of *-isms* be an etymological dictionary?« (Filipović 1984) i tako uspostavio prvi kontakt s EURALEX-om, s kojim su hrvatski leksikografi otada (1983) u stalnoj vezi.

3.4. Dok je prva sekcija obuhvatila referate koji obrađuju teoretska pitanja povijesne leksikografije i opću teoriju leksikografije, referati druge sekcije obrađivali su problematiku dvojezične leksikografije i pedagoškog rječnika. U toj je sekciji obrađeno i osnovno pitanje dvojezične leksikografije, a to je prijevodni ekvivalent. Dvojezična leksikografija zauzima veoma važno mjesto u sklopu leksikografije iz dva osnovna razloga: 1) ona zahtijeva mnoga teoretska rješenja koja su istovremeno i prilozi općoj teoriji leksikografije, i 2) ona ima veliku važnost za mnoga praktična pitanja vezana uz izradu dvojezičnih rječnika. Zbog te njezine važnosti trebat ćemo i mi jedan znanstveni skup posvetiti pitanjima dvojezične leksikografije.

3.5. Treća sekcija najavila je programe budućih skupova. Od prvoga skupa nadalje svaki se put u programu našla sekcija koja je obrađivala pitanja kompjutorske leksikografije. Na prvom je skupu (dakle već 1983) istaknuto da leksikografi ne smiju stajati po strani i ostati nezainteresirani za razvoj kompjutorske leksikografije, a da se to isto odnosi i na nastavnike jezika i prevoditelje.

4. Pregled problema i pitanja obrađenih na ostalim skupovima na kojima se dodiruju rezultati hrvatske s europskom leksikografijom

4.1. Prvi skup EURALEX-a i zbornik radova s tog skupa *LEXeter '83* uzimamo kao osnovni okvir koji ćemo dalje razvijati, a koji će nam poslužiti kao vodič za našu usporedbu europske leksikografije s hrvatskom. Područje leksikografije koje se obrađuje u sljedećim zbornicima širi se prema razvoju teorije i primjene, a time nam daje priliku da širimo osnovni okvir i broj primjera po kojima se hrvatska leksikografija povezuje s europskom ili joj se približava. Sistematski pregled svih zbornika EURALEX-a i časopisa *International Journal of Lexicography* daje vrlo preglednu i bogatu sliku leksikografskih pitanja i problema koje su europski leksikografi rješavali u prošlih petnaestak godina. To veliko bogatstvo teoretskih i primijenjenih rezultata omogućuje

nam da izaberemo nekoliko članaka koji se mogu povezati s rezultatima istraživanja hrvatskih leksikografa. Tu se nalazi velik broj raznorodnih sekcija, koje se koncentriraju na pojedine leksikografske probleme. Svake je godine na svim znanstvenim skupovima bila sekcija u kojoj su se analizirala pitanja uloge kompjutera u leksikografiji: od sastavljanja rječnika neologizama do izrade nove verzije velikog oksfordskog rječnika engleskog jezika (*New OED*). Već iduće godine (1984) kompjutorska je sekcija dobila prednost pred drugim sekcijama pod naslovom *Kompjutorska leksikologija i leksikografija*. Paralelno s tim treba naglasiti da je i u hrvatskoj leksikografiji kompjutor vrlo rano ušao u upotrebu kao pomoćno sredstvo i da se primjenjivao u leksikografskim analizama i u formiranju korpusa.

Posebno mjesto u tom području zauzima korpus *Bank of English* (COBUILD-Collins), koji sadrži preko 200 milijuna riječi. *Bank of English* jedinstvena je kompjutorska *database*, koja pokazuje kako se zapravo upotrebljava engleski jezik u modernom svijetu. Engleski stalno proširuje broj riječi i već je prešao 200 milijuna riječi iz suvremenih britanskih, američkih i internacionalnih izvora: novina, tjednika, časopisa, knjiga, televizije, radija i razgovora iz stvarnoga života, a to je jezik kako se piše i govori danas.

I hrvatski se leksikografi služe korpusom *Bank of English* u svojim istraživanjima. U svome referatu na ovom skupu pod naslovom »O kolokacijskom potencijalu rječničkog korpusa« Boris Pritchard služi se u formiranju svoga korpusa i materijalom iz korpusa *Bank of English*.

Još su dva referata na našem skupu bazirana na korpusu. »Hrvatski čestotni rječnik« Milana Mogušća sastavljen je na korpusu od jednoga milijuna riječi, a u referatu Marka Tadića pod naslovom »Raspon, opseg i sastav korpusa hrvatskoga suvremenog jezika« najavljuje se izrada novog korpusa suvremenoga hrvatskog jezika, koji će obuhvatiti više desetaka milijuna pojava. Stoga se, ističe Marko Tadić, u sastavljanju takva korpusa mora voditi računa o parametrima koji su presudni kako za sam tekstovni sadržaj korpusa, tako i za njegovu kasniju uporabljivost.

4.2. Jedno od osnovnih i ključnih pitanja koje se diskutira na leksikografsko-leksikološkim skupovima jest tehnika sastavljanja rječnika i problemi vezani uz to. U to ulaze i sljedeća pitanja: 1) struktura i funkcija definicije u rječniku, 2) leksikografska terminologija (predlaže se npr. da se dosadašnji termini *headword* i *entry word* zamijene terminom *lema*), 3) izrada pravne terminologije, koju je obradila Susan Šarčević (Šarčević 1988) (usporedi i referat Mile Mamića), 4) terminologija nekih struka (usporedi referat Vladimira Muljevića), 5) složenice u rječniku (da bi složenica ušla u rječnik kao lema, ona mora zadovoljiti neke semantičke kriterije). U tu diskusiju ulaze i pitanja kao što su: 1) metafora u rječniku, 2) gramatika u rječniku (usporedi i referat Josipa Jerneja), 3) neologizmi u rječniku (usporedi referat Vesne Muhvić-Dimanovski), 4) status posuđenice u jednojezičnom rječniku (usporedi refe-

rat Ljube Dabo-Denegri) itd.

Posebno mjesto zauzima i problem koji je Željko Bujas teoretski inicirao u svom prijedlogu da se izradi »Rječnik američkog društva i civilizacije« (Bujas 1982), a Maja Bratanić na znanstvenom skupu u Barceloni 1990, EURALEX '90, održala je referat o dvojezičnom rječniku kao interpretu strane kulture, koji bi objašnjavao i donosio ne samo interlingvistička već i interkulturalna značenja (Bratanić 1992).

Glagolski aspekt kao kategorija tipična za slavenske jezike obrađena je na skupu EURALEX '92, održanome 1992. u Tampereu u Finskoj. Marina Ja. Glovinskaja (1992) u svom referatu daje plan izrade rječnika ruskih glagola s aspektno-temporalnim značenjima. U hrvatskoj leksikografiji aspekt je predmet istraživanja već duže vremena, a posebno je obrađen u 12 članaka u *Englesko-hrvatskom kontrastivnom projektu* (Filipović 1978), a ilustriran je *Rječnikom hrvatskih aspektnih parova i njihovih ekvivalenata u engleskome* (Opačić, Weber, Cochrane 1978).

Teorija valentnosti i njezina primjena u rječniku valentnosti zastupljena je na EURALEX-u '90, održanome u Barceloni 1990. god. A. J. R. Rodriguez (Rodriguez 1992) prikazuje rad planiranoga znanstvenog projekta, kojemu bi zadatak bio izrada valencijskog rječnika katenativnih glagola u engleskome, baziranoga na teoriji valentnosti kako je obrađena sedamdesetih godina u europskoj lingvistici i primijenjena u gramatici zavisnosti. U hrvatskoj lingvistici ta su pitanja detaljno analizirana i definirana u *Hrvatsko-engleskom kontrastivnom projektu* u pet znanstvenih priloga, a izrađen je i *Rječnik valentnosti hrvatskih glagola* (Samardžija 1993 i grupa autora 1993). Svi ti radovi objavljeni su u četvrtom svesku *Kontrastivne analize engleskog i hrvatskog jezika* 1993. god. pod naslovom *Teorija valentnosti i Rječnik valentnosti hrvatskih glagola* (Filipović 1993). Na našem skupu imaju referat kolege iz Osijeka (Brdar, Omasić i Pavičić) o radu na kontrastivnom valencijskom priručniku.

5. Zaključak

Ovim kratkim prikazom svakako nisu pokrivena sva istraživanja u hrvatskoj lingvistici i leksikografiji koja se vezuju ili dodiruju direktno ili indirektno s europskom lingvistikom i leksikografijom. Dužina i iscrpnost ovog izlaganja određene su vremenom koliko uvodna predavanja mogu trajati. Ipak se nadam da ovaj prikaz europske leksikografije i njezinih okvira u koje se uspješno uklapaju radovi hrvatske leksikografije, potvrđuju moju osnovnu postavku da se hrvatska leksikografija od svojih početaka do danas razvija paralelno s europskom leksikografijom, da je uspješno prati i da daje jednako vrijedne rezultate. Siguran sam da će još neki referati na ovom znanstvenom skupu dodatno potvrditi moj zaključak.

Literatura

- Bratanić, Maja. 1992. A conceptually organized bilingual dictionary as a foreign culture interpreter, EURALEX '90, Proceedings, Bibliograf, Malaga, 141–155
- Bujas, Željko. 1982. Dictionary of American society and civilization: Scope and Issues, SRAZ, XXVII, 1–2, 79–92
- COBUILD Project in lexical computing and the development of the Collins COBUILD English Language Dictionary
- Filipović, Rudolf. 1978. Verbal aspect and word order: two most difficult S-C grammatical features for English speaking students, *Contrastive analysis of English and Serbo-Croatian*, Vol. Two, Zagreb, 6–41
- Filipović, Rudolf. 1984. Can a dictionary of *-isms* be an etymological dictionary?, u: Hartmann 1984, 73–79
- Filipović, Rudolf. 1986. The beginnings of lexicography in Croatia, u: Hartmann 1986, 65–73
- Filipović, Rudolf. 1993. *The valence theory and the valence dictionary of Croatian verbs. Contrastive analysis of English and Croatian*, Vol. IV, Zagreb, 119 str.
- Filologija* 1994, *Teorija i praksa izradbe jednojezičnih hrvatskih rječnika*, 22–23, 1994, 1–388
- Glovinskaja, Marina Ja. 1992. On a dictionary of Russian verb. Aspecto-temporal meanings. EURALEX '92, Proceedings, vol. II, Tampere, 337–344
- Grupa autora 1993. Rječnik valentnosti hrvatskih glagola. *Contrastive analysis of English and Croatian*, Vol. IV, Zagreb, 87–109
- Hartmann, R. R. K. ur. 1984. *LEXeter '83 Proceedings*, Niemeyer, Tübingen
- Hartmann, R. R. K. ur. 1986. *The history of lexicography*, Benjamins, Amsterdam–Philadelphia
- Opačić, Nives, Ralph Weber, Nancy Cochrane. 1978. Dictionary of Serbo-Croatian verbal aspect pairs, *Contrastive analysis of English and Serbo-Croatian*, Vol. II, Zagreb, 189–273
- Rodriguez, Alfonso J. R. 1992. A proposal for a valency lexicon of English catenative verbs, EURALEX '90 Proceedings, Bibliograf, Malaga, 381–390
- Samardžija, Marko. 1993. Rječnik valentnosti hrvatskih glagola (Uvod), *Contrastive analysis of English and Croatian*, Vol. IV, Zagreb, 75–85
- Sinclair, John. 1984. Lexicography as an academic subject, u: Hartmann 1984, 3–12
- Šarčević, Susan. 1988. The challenge of legal lexicography: Implications for bilingual and multilingual dictionaries, ZÜRILEX '86 Proceedings, Francke Verlag, Tübingen, 307–314
- Wiegand, Herbert. 1984. On the structure and contents of a general theory of lexicography, u: Hartmann 1984, 13–30

Croatian lexicography in the framework of European lexicography

Summary

The analysis of topics discussed by European lexicographers has shown that Croatian lexicographers have analysed similar problems and questions. At the first conference of European lexicographers LEXeter '83 held in Exeter in 1983 the first contact between Croatian and European lexicography was established. The programme of all future conferences shows that there is a very close interest of both groups in computational lexicology and lexicography, particularly in the corpus and its use in lexicography. Quite a number of papers, read at the conference in Zagreb, held in November 1997, show that several lexicographic problems have been discussed by both Croatian and European lexicographers: the structure and function of the definition in a dictionary, lexicographic terminology, compounds, metaphors, grammar, neologisms and loan-words in a dictionary, verbal aspect in a dictionary, bilingual dictionary as an interpreter of foreign culture and a valency dictionary. The final conclusion is that Croatian lexicography from its beginnings has been developing paralelly with European lexicography.

Ključne riječi: leksikografija, leksikologija, kompjutorska leksikografija, leksikografska terminologija, neologizmi, posuđenice, glagolski vid, dvojezični rječnik

Key words: lexicography, lexicology, computational lexicography, lexicographic terminology, neologisms, loan-words, verbal aspect, bilingual dictionary